

ХРОНОТОП В УКРАЇНСЬКИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТАХDOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2026-1-53-89-100>**Ігор Дегрик,***здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії**кафедри української мови та журналістики**Уманського національного університету*ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-3512-4307>

У статті розкрито ключові особливості просторово-часових вимірів у народних казках, думах, баладах, загадках, піснях, що формують унікальний художній світ українського фольклору. Проаналізовано поняття хронотопу через призму міфологізму, казковості, циклічності, випробувань, конкретності та структурної замкнутості. Акцентовано увагу на чутливості та статичності фольклорного часу і простору. Визначено, що в українських казках хронотоп часто набуває ритуального характеру, відображаючи ініціаційний шлях героя, що проходить через випробування, зміну статусу, зустріч із надприродним, а також синтезує елементи буденного і сакрального, вічного й історичного часу. Особливу увагу приділено думовому епосу, де час визначається не лише дієслівними категоріями, а й цілісним смисловим простором, назвами астрономічних об'єктів, частин доби, що фіксують важливі моменти в житті героїв і спільноти. Баладний хронотоп вирізняється, в основному, трагічністю, замкненістю в часі та прив'язаністю до специфічних місць. Зазначено, що загадки – це особливе поєднання простору й часу, де абстрактні часові категорії отримують образне втілення через предмети природи. Пісенний хронотоп заповнений символічними об'єктами, які мають магічне значення та виражають життєвий вибір, емоційну зрілість, де природні явища допомагають усвідомити сенс людських почуттів і вчинків. Запропоновано цілісний погляд на хронотоп як фундаментальний структурний елемент, що забезпечує цілісність, традиційність і образну глибину українських фольклорних наративів, відкриваючи нові горизонти для розуміння їхньої поетики та культурної ідентичності. Хронотоп в українських фольклорних текстах постає не лише як категорія часу і простору, а й як універсальний код, що зберігає пам'ять поколінь, відтворює філософію буття народу та його духовні цінності. Досліджено хронотоп не лише як поєднання простору й часу, а й як глибинний символ, що пронизує структуру тексту та відображає уявлення народу про Всесвіт, порядок буття, циклічність життя, зв'язок між світом людей, природою та сакральним.

Ключові слова: символ, фольклорні тексти, хронотоп, простір, час.

Dehrik Ihor. Chronotope in Ukrainian folklore texts

This article examines the spatial and temporal features of Ukrainian folklore (fairy tales, ballads, riddles, songs) through the concept

of the chronotope. It highlights its mythological basis, cyclicity, connection to trials, and structural integrity, as well as the static and sensory nature of folkloric time and space. In fairy tales, the chronotope often has a ritual character, reflecting the hero's initiation, transformation, and encounter with the supernatural, while combining everyday and sacred, historical and eternal dimensions.

In dumsy, time is conveyed not only verbally but also through a broader semantic space, including astronomical imagery and parts of the day that mark key events. Ballads are defined by tragic, localized, and time-bound chronotopes. Riddles merge abstract time and space through figurative representations of nature, while songs use symbolic, often magical images to express emotions and life choices.

Overall, the chronotope is presented as a fundamental element that ensures the unity, tradition, and symbolic depth of Ukrainian folklore, functioning as a cultural code that preserves collective memory, reflects spiritual values, and expresses a worldview based on cyclicity and the connection between humans, nature, and the sacred.

Keywords: symbol, folklore texts, chronotope, space, time.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Український фольклор, як скарбниця колективної пам'яті народу, зберігає у своїх текстах унікальні моделі часу і простору, що утворюють своєрідний художній світ. Хронотоп у казках, думах, баладах, загадках і піснях постає не лише як категорія часу і простору, а й як фундаментальний структурний елемент, який забезпечує традиційність і глибину образності. Саме через хронотоп український народ передає свої уявлення про порядок буття, циклічність життя, зв'язок між людиною, природою та сакральним світом. У цьому контексті особливо важливими є ритуальні мотиви, циклічність подій, символізм предметів і явищ, що відображені у фольклорних текстах. Дослідження хронотопу дозволяє глибше осмислити філософію буття українців, зрозуміти витоки їхньої духовності та культурної ідентичності. Наше життя нерозривно поєднане з фольклорними моделями простору й часу, які й досі впливають на формування національного світогляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Великий тлумачний словник. Українська мова» трактує хронотоп як категорію часу і простору (Загнітко & Щукіна, 2008, с. 652).

С. Садовенко розкрила «системотворчу роль хронотопів у творенні ціннісного поля української народної художньої культури на основі її архетипних рядів» (Садовенко, 2019, с. 2), зазначивши, що «єдність

буденного та міфологічного часу, вічності і темпоральності, сакрального та історичного вимірів хронотопу утворює в казці софійний процес діалогу міфу та події, божественного і земного, самості та іншості, оптичного та онтологічного начал, тексту та підтексту, що дозволяє тлумачити її як первісну поезію» (Садовенко, 2019, с. 143). Дослідниця відзначила, що «майже у кожній казці синтезуються різноманітні інтерпретації традицій, деталізуються ознаки часових та просторових локативів фантастичного світу або взятих із реального континууму персонажів» (Садовенко, 2019, с. 145), а от «хронотоп чарівної казки як втілення ритуалу ініціації є полегшеною копією міфу про героя, який у своєму становленні проходить певні етапи» (Садовенко, 2019, с. 147).

М. Дмитренко зазначає, що «казковий епос поділяють на три основні великі масиви: казки про тварин, чарівні (героїко-фантастичні) та побутові (соціально-побутові)» (Українські, 2004, с. 3).

«З уявленнями древньої людини про потойбічне життя зв'язані і символічні предмети, за допомогою яких герої борються з володарями, долають перешкоди того незнаного світу – підземного або небесного. Маються на увазі чоботи-скороходи, скатертина-самобранка, шапка-невидимка, чарівний перстень, клубочок. Одвічні мрії людини сягнути неба втілилися в розповідях про летючий корабель, килим-літак, про крилатого коня – татоша» (Українські, 1988, с. 12).

Щодо ж до пісень, то науковцями відзначено, що «із символічним вшануванням предметів фізичного світу тісно пов'язане було у слов'ян вірування у перевтілення, у піснях слов'янських дуже багато історій про перетворення (метаморфози); мабуть, стародавні слов'яни вірили, що душа покійника і навіть жива людина з тілом може перейти у дерево чи птаха, чи якусь іншу істоту» (Антологія, 2006, с. 2).

Досліджуючи українські народні думи, Т. Беценко зазначає: «особливістю відтворення часу в думовому епосі є те, що він виражається не стільки з допомогою дієслівної категорії, як на основі загальнотекстового континууму, вертикального контексту» (Беценко, 2019, с. 133), а ще відзначає характерний відносний час дум, адже «саме відносний час формує мережу думового хронотопу й опосередковує формування текстового континууму. Думовий час, вербалізований за допомогою текстово-образних універсалій, ґрунтується на основі понять, які узагальнено доцільно об'єднати у такі групи: а) назви астрономічних об'єктів, що вказують на рух сонця і визначають час: зоря, сонце; б) назви частин доби і підпорядковані їм поняття: день (обід, полудень (полудний); ніч (полуночний); в) загальні часові найменування: час, година, врем'я; літа, вік; г) назви свят, що співвіднесені з певним часом (Різдво, Великдень); г) імена святих на позначення свят, що співвіднесені з певним часовим виміром (о Петрі, об Василю)» (Беценко, 2019, с. 134).

Визначаючи думовий час як специфічну текстову категорію, Т. Беценко зазначає, що «сприйняття і осмислення думового часу

пов'язане з багатьма текстовими і позатекстовими чинниками» (Беценко, 2019, с. 135), адже «для наших предків завжди була актуальною сакральність часу, що пов'язувалася з народними віруваннями, звичаями тощо; так, ранок – початок дня – завжди вважався найкращим часом: для народження, для роботи, для всього: пор. прислів'я: *хто рано встає, тому бог дає*; *рання пташка; рання пташка росу п'є, а пізня – сльози лє* (Беценко, 2019, с. 136).

Поділяємо думку Т. Беценко про те, що «просторова семантика думового епосу моделюється на основі численних тексто-образних універсалій з лексичним компонентом на позначення довкілля (природно-географічного середовища), реалій побуту тощо. Лексеми з просторовою семантикою як складники тексто-образних універсалій «формують» макропросторову парадигму на позначення: а) власне просторових понять: світ, земля, степ, поле; б) ландшафту місцевості: терни, діброва, комиші, ліс, байрак, сад; в) рельєфу місцевості (ороніми): гора, могила, долина, луг; г) гідрооб'єктів: озеро, річка, море; д) адміністративно-територіальних одиниць: край, город (переважно з онімним компонентом); а також мікропросторову: двір, подвір'я, дім, ринок, шинок» (Беценко, 2019, с. 141).

Мета статті – розкрити ключові особливості просторово-часових вимірів у народних казках, думках, баладах, загадках, піснях, що формують унікальний художній світ українського фольклору; проаналізувати поняття хронотопу через призму міфологізму, казковості, циклічності, випробувань, конкретності та структурної замкнутості.

Методи дослідження. У дослідженні використано загальнонаукові методи аналізу, абстрагування, конкретизації та узагальнення. Серед спеціальних методів застосовано герменевтичний (для інтерпретації текстів) та інтертекстуальний.

Виклад основного змісту. Хронотоп в українських фольклорних текстах – це специфічна модель часу та простору, основними характеристиками якої є замкнутість, циклічність, зосередженість на ключових подіях, міфологізм. Час часто відірваний від реальності, а простір ділиться на свій (безпечний) та чужий (небезпечний, магічний), де відбувається випробування героя.

Казковий хронотоп характеризується фантастичним часом, де не діють закони реальності. Простір вимагає від героя подолання перешкод та ініціації. У фантастичній казці «Телесик» у контексті *Жили собі дід та баба. Вже й старі стали, а дітей нема. Журяться дід та баба: «Хто нашої й смерті догляне, що в нас дітей нема?»*. *От баба й просить діда: – Поїдь, діду, в ліс, вирубай ти мені деревинку, та зробимо колисочку, то я положу деревинку в колисочку та й буду колихати; от буде мені хоч забавка! Дід спершу не хотів, а баба все просить та просить. Послухався він, поїхав, вирубав деревинку, зробив колисочку. Положила баба ту деревинку в колисочку – колише й пісню співає: Люлі-люлі, Телесіку, / Наварила кулешику, – / І з ніжками,*

і з ручками / Буду тебе годувати! Колихала-колихала, аж поки полягали вони увечері спати. Встають уранці – аж з тієї деревинки та став синок маленький. Вони так зраділи, що їй не сказати! Та їй назвали того сінка Телесиком (Українські, 2004, с. 82–83) час не підпорядковується реальним законам, події розгортаються у невизначеному минулому. Сам процес появи Телесика (перетворення деревинки на дитину через магичний ритуал колисання та співу) підкреслює міфологічність часу, де можливе чудесне народження завдяки силі слова й обряду. Простір також має символічне значення: ліс виступає місцем отримання чарівної деревинки, а домівка стає осередком безпеки, любові та магії. Герої проходять випробування (долають власний сум, здійснюють ініціацію через дії та обряд), що відкриває шлях до чудесного. Загалом хронотоп казки поєднує сакральний, міфологічний час із обрядовим, символічним простором, де кожен предмет і дія набувають магичного значення, а перебіг подій підкоряється не логіці, а традиціям народної уяви та віри в чудеса. Міфологічний хронотоп поєднує реальний світ із потойбічним, де час може зупинитися або текти інакше.

У казці «Летючий корабель» мовиться: *Дурень подякував дідові, і розпрощалися. Дід пішов своєю дорогою, а дурень пішов у ліс. От увійшов у ліс, підійшов до дерева, цюкнув сокирою, упав ниць та їй заснув. Снав, снав... Коли це за якийсь там час чує – хтось його будить: – Уставай, уже твоє щастя поспіло, вставай! Дурень прокинувся, коли гляне – аж стоїть корабель: сам золотий, щогли срібні, а паруси шовкові так і понадимались – тільки летіти! От він, не довго думавши, сів на корабель, той корабель знявся й полетів. Як полетів та їй полетів – нижче неба, вище землі – їй оком не зглянеш!* (Українські, 1988, с. 157–158). Час у цьому уривку невизначений, розмитий та міфологізований: події розгортаються «за якийсь там час», без прив'язки до конкретної історичної доби чи реального хронологічного порядку. Це дозволяє створити атмосферу чудесного, де все можливе, а звичайна логіка часу не діє. Такий підхід відповідає традиціям казкового хронотопу, де час часто існує поза межами реальності. Простір у казці також має символічний характер. Ліс виступає місцем магичних перетворень і випробувань, де герой залишається наодинці з долею. Саме тут, у глибині природи, відбувається диво: з'являється летючий корабель, створений не людською працею, а внаслідок магичного впливу та допомоги надприродної сили (діда). Корабель – це символ шляху, переходу до нового світу, а його особливі ознаки (золотий, зі срібними щоглами та шовковими парусами) підкреслюють чарівність простору, який відкривається героєві. Політ корабля «нижче неба, вище землі» – це межова, сакральна зона, де герой перебуває між світами, що відповідає мотиву переходу з безпечного до магичного простору, характерного для казкового хронотопу. Випробування героя, його ініціація через сон і пробудження, а також раптова поява чарівного засобу – це типові елементи казкового хронотопу, де сюжет підкоряється

не логіці реального часу, а законам народної уяви й віри в чудеса. Отже, хронотоп у цій казці поєднує міфологічний, сакральний час із символічним, магічним простором, де кожен предмет і дія мають особливе значення, а перебіг подій визначається традиціями фольклору, а не законами реальності.

У думі «Про Коновченка» (*Ой на славній Україні, у городі у Черкасі, / жила удова Коновчиха, / По мужові Грициха, / Мала собі сина Івася Коновченка / Удовиченка* (Українські народні думи, 2004, с. 63)) просторова семантика окреслена адміністративно-територіальними одиницями з онімним компонентом, як-от: *на славній Україні, у городі у Черкасі*. Такий же спосіб номінації часу бачимо в думі «Про Івася Вдовиченка Коновченка»: *В славном граді, в Рахмістрині, / В славном граді, в Рахмістрині, / Там проживала славна вдова; / Мала собі сина єдинчика / Сім літ вдовиченка* (Українські народні думи, 2004, с. 65), де простежуємо *славний град Рохмістрин*. Зауважимо на вживанні означення *славний* щодо онімних компонентів.

Власне просторові поняття характерні для думового епосу: *поле*, що спостерігаємо у тексті думи «Про Івася Вдовиченка Коновченка»: *Стало військо, становилось, / На чотирі сторони осмотрілось, / Івасю все склонилось: / Годі тобі, Івасю, в поле пахати, / На волив гукати, / Золотих підків збивати, / За плугом ходити, / Червоних чобіт ломити»* (Українські народні думи, 2004, с. 65); *чужий край*: *Скоро Іван те вислухає, / Зараз воли і плуг в полі покидає, / До матки бігає благословеніє брати: / «Благослови мене, / На Савур-могилу, на Черкес-долину / Проклятих Татар воєвати, / Своєї віри в чужий край не давати»* (Українські народні думи, 2004, с. 66); *цей край*: *Стала мати, засмутилась, / За своїм сином зажурилась, / Почала мати плакати ридати, / Полковника закликати: / «Щоб ти, полковник, / Щоб ти з коника впав, / Собі руку й ногу зламав, / Як ти мого сина з цього краю визвав»* (Українські народні думи, 2004, с. 67); *сира земля*, у тексті думи «Про Коновченка»: *Скоро вдова коня забачала / К сирій землі припадала, / Хвилона Корсунського полковника кляла / проклінала* (Українські народні думи, 2004, с. 65).

Цікавим є елемент козацької загадки в думі «Про Івася Вдовиченка Коновченка»: *Сидить лейстровий козак на коні / І загадав матері загадку: / «Не плач, мати, не журися, Уже твій син оженився, / Взяв собі жінку горду та пишну, / Вельми пребагату, / Багацько грошей має, / В їх ліку не знає, / В чорному оксамиті ходить, / Вона панцини не робить, / Хоч якому царю голівки не склонить!»* (Українські народні думи, 2004, с. 67); і відгадки: *Ах сидить лейстровий козак на коні, / Да й смієця: / «А ти, стара жоно, називаєшся ворона, / Як ти не знаєш козацької загадки / Аже ж земля горда та пишна / Вельми пребагата, багацько грошей має, / В чорному оксамиті ходить, / Вона панцини не робить / Хоч якому царю голівки не склонить»* (Українські народні думи, 2004, с. 67).

У наведеному контексті думи «Коновченко» *Івасева голова / В Черкес-долині полягла. / Його слово не погине, ні поляже / Од нині і довіка, / А вам християнам многі літа* (Українські народні думи, 2004, с. 69) хронотоп формується за допомогою загальних часових найменувань, зокрема, *нині, довіка, многі літа*. Вони виражають не лише момент теперішнього часу (*нині*), а й його розширення у вічність (*довіка*), а також побажання довгого життя та благополуччя (*многі літа*). Хронотоп поєднує історичний момент (героїчна смерть Івася) із вічністю пам'яті про нього, а також із циклічним побажанням добробуту для всіх християн. Загалом хронотоп у цьому тексті думи є двовимірним: він охоплює конкретний, сакральний момент та водночас розгортається у безмежну перспективу пам'яті й традиції. Час тут не просто лінійний, а міфологізований і узагальнений, що властиво фольклорним текстам: подія набуває значення для наступних поколінь, а побажання *многі літа* підкреслює зв'язок із народною обрядовістю та колективною пам'яттю.

У думі «Про Коновченка» (*То у неділю, барзо рано до сход сонця / удова отцовську зброю поховала, / Тільки позабула шаблі булатної схоронити, / Та з свого двора виступає, / До Божого дому приходжає. / То Йвась Коновченко, од сна вставає, / По світлицям походжає...* (Українські народні думи, 2004, с. 63–64)) узагальнено на вимір часу вказують номени *неділя, барзо рано, до схід сонця, од сна вставає*, з відповідним означенням *барзо рано*. Вираз *барзо рано* означає дуже ранній час доби, тобто момент, коли ще тільки починає сходити сонце. Це словосполучення підкреслює, що події розгортаються на світанку, у перші години після ночі, коли більшість людей ще спить. Такий час традиційно в українській культурі вважають сприятливим для початку важливих справ, символізує чистоту, новий початок і особливу сакральність моменту.

У думовому епосі дієслівні категорії відіграють важливу роль у формуванні хронотопу та передачі динаміки подій. Насамперед, широко використовуються категорії часу (теперішній, минулий, майбутній), що дозволяє поєднувати історичну конкретику з міфологічною узагальненістю, створюючи ефект присутності, актуалізуючи події для слухача: – *Ну, велю я тобі, Іване Коновченку, на / Черкень долину іти гуляти, / Козацької слави і пам'яті доставати... / До він не много гуляв, 4 часа і 4 мінати / прогуляв, / А не много він війська потеряв, / Шість тисяч у смерть убив, а сім тисяч / смертельні рани завдав, / А восім тисяч живими у плін забрав* (Українські народні думи, 2004, с. 75).

Для вираження бажань у думках уживаний умовний спосіб дієслова, як-от, у тексті: *Когда б мені господь поміг сей похід ісходити, / А й назад воротитися...* (Українські народні думи, 2004, с. 75); а у звертаннях, прокльонах чи побажаннях часто функціонує наказовий спосіб дієслова, як-от: – *Ах, Филоне, Филоне, корсунский полковнику, / Бодай ти в поход не сходил і назад не воротився, / Як и мого сина Івана Коновченка*

ізрадив. / З окрашеного світа ти мені його збавив (Українські народні думи, 2004, с. 76).

Щодо баладного хронотопу, то він зазвичай трагічний, замкнений у часі (фатальний збіг обставин) та часто прив'язаний до специфічних місць (містка, криниці, могили), а «сповнені натхненної поетизації краси і душевної величі простої трудящої людини трагічної долі, уболівань за безневинно страченим життям, ці твори з позицій здорової народної моралі засуджують будь-яке насильство й злочини, зраду й наругу» (Українські, 1993, с. 3).

У баладах про кохання події відбуваються в теплу пору року, хронотоп не вказується, але вгадується з тексту, як-от: *Піду в садочок, нарву квіточок, / Гей, гей, гей! Нарву квіточок. / Нарву квіточок, сплету віночок, / Гей, гей, гей! Сплету віночок. / Сплету віночок, пустю в ставочок. / Гей, гей, гей! Пустю в ставочок. / Хто вінок спіймає, той мене візьме* (Українські, 1993, с. 5). Хронотоп цієї балади має ліричний, майже ідилічний характер: події розгортаються в теплу пору року, що символізує період розквіту почуттів і життя. Простір, представлений номенами *садочок, ставок*, наділений сакральним значенням: це місця, де відбуваються важливі життєві події, зокрема, ініціація кохання. Час не конкретизується, але з тексту помітно, що це момент зрілості, готовності до змін, коли дівчина сплітає віночок, який символізує жіночу долю, чистоту та любов. Дії персонажа розгортаються на фоні природи, що підкреслює зв'язок людини з навколишнім світом та народними обрядами. Хронотоп тут пунктирний: описуються лише ключові моменти, а проміжки між ними опускаються, що відповідає традиціям баладного жанру. Обряд кидання віночка у ставок та його ловіння є магічним, символічним актом, який визначає подальшу долю дівчини; простір тут стає місцем вибору і змін, а час виразно фатальним, бо саме цей момент вирішує майбутнє, як-от далі в баладі: *Козак молодий за вінком поплив, / Гей, гей, гей! За вінком поплив, / Тільки-що поплив, та й по шию вбрів. / Гей, гей, гей! Та й по шию вбрів. / Ой, не стій, коню, та надо мною, / Гей, гей, гей! Та надо мною. / Ой біжи, коню, та й дорогою, / Гей, гей, гей! Та й дорогою. / Не кажи, коню, що я втопився, / Гей, гей, гей! / Що я втопився. / А кажи, коню, що й оженився, / Гей, гей, гей! Що й оженився* (Українські, 1993, с. 5).

Хронотоп балади «Ой ти, дівчино» (*Ой ти, дівчино, / Ти походжа утко, / Ой ступай, ступай / На той човен хутко, / Тільки дівчина / На човен ступила, / Десь-ся з'явила / Та бистрая філя. / Десь-ся з'явила / Та бистрая філя. / Тай потонула / Молода дівчина* (Українські, 1993, с. 7–8)) вирізняється трагічною замкненістю часу та простору. Події розгортаються у визначеному сакральному місці, зокрема: біля човна на воді, що традиційно символізує перехід між світами та долями. Час у баладі не конкретизується, але він фатальний: момент, коли дівчина ступає на човен, стає вирішальним для її долі. Простір тут насичений символічними образами: *човен, хвиля, вода* (хоч не вказується),

що пов'язані з життєвим вибором: – *Воліла б я, хлопче, / В сей Дунай втонути, / Ніж тобі я маю / За дружину бути* (Українські, 1993, с. 8). Вода, а саме річка Дунай – це межа між життям і смертю, місце випробувань та переходу.

Не тільки номен *річка*, а й лексема *море* з традиційним означенням *синє* у баладах, як-от: *Калина-малина схилилася, / Молода дівчина журилася. / Молода дівчина журилася, / Що нещаслива вродилася. / Що нещаслива вродилася, / Пішла в синє море – втопилася. / Пішла в синє море – втопилася, / А за нею матінка журилася* (Українські, 1993, с. 10), – має глибоко символічний і трагічний характер. Просторову складову формують назви *синього моря* та природи (*калина-малина*), які у фольклорі традиційно асоціюються з долею, життєвим вибором, а також із межею між життям і смертю. *Синє море* виступає сакральним простором, що позначає не лише реальну водойму, а й містичну межу, куди йде героїня, шукаючи вихід із страждань. Як бачимо, саме море у баладному хронотопі часто символізує невідомість, втрату і остаточне прощання з земним життям. Час у баладі можна визначити як кульмінацію особистої трагедії. Події розгортаються у вічному повторі народної скорботи, що підкреслюється плачем матері за дочкою. Отже, хронотоп цієї балади поєднує конкретний сакральний простір (*синє море*), символічний час вибору та трагічний мотив, який повторюється у багатьох українських баладах: природа стає не тільки тлом, а й учасником доленосних подій.

Загадки, як один із жанрів українського фольклору, втілили анімістичний світогляд людини, увібрали в себе «душу» природи, вважаючи її «живою». Уособлення і персоніфікація – це показова особливість загадок. Їх чарівна сила базується на зорових, слухових уявленнях, на порівнянні. У загадках переосмислено поняття про час. Хронотоп загадки *Стоїть дуб, на ньому дванадцять гнізд, в кожному гнізді по чотири яйця, в кожному яйці по семеро качат* (Українські, 1963, с. 65) (відгадка: рік, місяць, тиждень, день) – це особливе поєднання простору й часу, де абстрактні часові категорії (рік, місяць, тиждень, день) отримують образне втілення через предмети природи: дуб, гнізда, яйця, качата. Дуб виступає сакральною віссю світу, що символізує вічність і непорушність часового циклу. Дванадцять гнізд – це дванадцять місяців року, чотири яйця в кожному гнізді – чотири тижні місяця, а семеро качат у кожному яйці – сім днів тижня. Загалом у загадці простір дуба та його частин стає метафорою календарного часу, а сам хронотоп набуває циклічності, повторюваності, що характерно для народної традиції осмислення світу. Тут простір і час органічно переплітаються: природний об'єкт (дуб) стає носієм календарної структури, а кожен елемент загадки має своє часово-просторове значення.

Хронотоп загадки акцентує на закономірності та гармонії природного й людського буття, підкреслюючи циклічність життя, як-от:

Сім братів віком рівні, іменами різні (Українські, 1963, с. 66) (відгадка: дні тижня); *Летів птах на дванадцяти ногах та одно яйце зніс* (Українські, 1963, с. 66), (відгадка: рік, місяці); *Стоїть дуб, на ньому дванадцять гілок, а на кожній гілці по чотири гілочки, а на них по сім жолудів* (Українські, 1963, с. 66), (відгадка: рік); *Одне рядно сім баб тягне* (Українські, 1963, с. 66), (відгадка: тиждень); *Що іде, не рухаючись з місця?* (Українські, 1963, с. 66), (відгадка: час); *Біжить, біжить, не оглядається* (Українські, 1963, с. 66), (відгадка: хвилинка).

У тексті пісні *«Ой хмелю ж мій, хмелю, / Хмелю зелененький, / Де ж ти, хмелю, зиму зимував, / Що й не розвивався?» / «Зимував я зиму, / Зимував я другу. / Зимував я в лузі на калині / Та й не розвивався!..» / «Ой сину ж мій, сину, / Сину молоденький, / Де ж ти, сину, нічку ночував. / Що й не роззувався?» / «Ночував я нічку, / Ночував я другу, / Ночував я у тої вдовиці, / Що сватати буду!» / «Ой сину ж мій сину, / Ти моя дитино, / Не женися на тій удовиці, / Бо щастя не буде! / Бо вдовине серце – / Як осіннє сонце: / Воно світить, світить, та не гріє, / Все холодом віє. А дівоче серце – / Як весняне сонце: / Ой хоч воно й хмарнесеньке, / Але все ж таки тепле»* (Українські, 2006, с. 38) хронотоп вибудовується через поєднання природних циклів і людського життя. Часові координати задаються завдяки згадкам про зміну пір року («де ж ти, хмелю, зиму зимував»), називанням дня й ночі («де ж ти, сину, нічку ночував»), а також через образи весни й осені, які символізують різні стадії життя й почуттів. Простір окреслюють природні мотиви: луг, калина, дім удовиці. Символіка хмелю, що «зимував у лузі на калині», відсилає до циклічності часу, до відродження природи після зими, що перегукується з ідеєю оновлення, росту, молодості. Водночас, діалог матері з сином переносить слухача у простір родинних стосунків, де ніч стає символічним маркером переходу від юності до дорослого життя, від свободи до вибору нареченої. Зіставлення вдовиного й дівочого серця з осіннім і весняним сонцем підкреслює не лише часову, а й емоційну складову хронотопу: осінь – це завершення, холод, відсутність тепла, тоді як весна – початок, надія, тепло, хоча й «хмарнесеньке», але щире. Загалом хронотоп у цій пісні постає як простір і час життєвого вибору, емоційної зрілості, де природні явища допомагають усвідомити сенс людських почуттів і вчинків.

Символічність хронотопу у фольклорних текстах проявляється в тому, що він стає своєрідним кодом, який зберігає колективну пам'ять, традиції та цінності. Наприклад, у казках простір часто окреслює межі між буденним і чарівним, а час – шлях ініціації героя, його випробування й перевтілення. У думках хронотоп підкреслює важливі етапи історичного та особистісного розвитку, фіксуючи мить змін через астрономічні об'єкти, частини доби. Балади акцентують на трагічності й непорушності певних місць, а загадки перетворюють абстрактний час на образи природи. Пісні наповнюють хронотоп символічними об'єктами, що віддзеркалюють емоції, вибір та зрілість людини.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, ключовими особливостями хронотопу у фольклорі є: міфологізм та казковість (час і місце дії часто не визначені, міфічні або казкові: *за тридев'ять земель, в деякому царстві*); циклічність (події часто повторюються, підпорядковуючись природним ритмам або сюжетним шаблонам: подорож – випробування – повернення); хронотоп випробувань (центром оповіді є подолання героєм перешкод, часто за допомогою надприродних сил); пунктирність (описуються лише найважливіші для сюжету моменти, а часові проміжки між ними пропускаються); структурна замкнутість (особливо у чарівних казках); конкретність та чутливість (простір заповнений символічними об'єктами, які мають магічне значення: дорога, перехрестя, поріг, гора); статичність та традиційність: місце дії часто є сталим для певного жанру. Простір і час у фольклорних текстах органічно переплітаються, створюючи багатовимірний світ, у якому життєві події героїв набувають універсального, циклічного змісту. Дієслівні категорії у досліджуваних текстах не лише виконують граматичну функцію, а й формують художню структуру твору, допомагають розкрити символіку часу і простору, емоційний стан персонажів, надаючи тексту особливої глибини. Хронотоп у фольклорі – це універсальний символ, що допомагає осмислити життєвий шлях, мораль і філософію українського народу.

Подальші дослідження стосуватимуться вивчення історично-значущих найменувань (хоронімів, ойконімів, оронімів, гідронімів, дромонімів) в українських фольклорних текстах.

Література та джерела

- Антологія українського міфу: Тотемічні міфи. (2006). У 3 т. Т. 2. Зібрав та упоряд. В. Войтович. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 608 с.
- Беценко, Т. П. (2019). Естетика мови українських народних дум : монографія. Суми : СДПУ ім. А. С. Макаренка. 2019. 227 с.
- Загнітко, А. П., & Щукіна, І. А. (2008). Великий тлумачний словник. Українська мова. Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 704 с.
- Садовенко, С. М. (2019). Хронотопи аксіосфери української народної художньої культури : монографія. Київ : НАКККіМ, 356 с.
- Українські балади (1993). Упоряд. М. К. Дмитренко. Київ : Укр. центр духов. культури. 64 с.
- Українські народні думи (2004). Уклад. К. Грушевська. У 2 т. Т. 2. Київ. 304 с.
- Українські народні загадки (1963). Упоряд. І. Гурина. Львів. 96 с.
- Українські народні пісні (2006). Підбрала і впоряд. Преварська М. І. Київ : Велес. 168 с.
- Українські народні казки (2004). Упоряд., передмова Миколи Дмитренка. Київ : Видавець Микола Дмитренко. 384 с.

Українські народні казки (1988). Упоряд. і передм. Л. Ф. Дунаєвської.
Київ : Веселка. 285 с.

References

- Antolohiia ukrainskoho mifu: Totemichni mify [Anthology of Ukrainian Mythology: Totemic Myths]. (2006). U 3 t. Vol. 2. Zibrav ta uporiad. V. Voitovych. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan [in Ukrainian].
- Betsenko, T. P. (2019). Estetyka movy ukrainskykh narodnykh dum: monohrafiia [The Aesthetics of Ukrainian Folk Ballads: Monograph]. Sumy [in Ukrainian].
- Sadovenko, S. M. (2019). Khronotopy aksiosfery ukrainskoi narodnoi khudozhnoi kultury: monohrafiia [Chronotopes of the Axiosphere of Ukrainian Folk Art Culture: Monograph]. Kyiv: NAKKKiM [in Ukrainian].
- Ukrainski balady [Ukrainian Ballads]. (1993). Uporiad. M. K. Dmytrenko. Kyiv: Ukr. tsentr dukhov. kultury [in Ukrainian].
- Ukrainski narodni dumy [Ukrainian Folk Ballads]. (2004). Uklad. K. Hrushevska. U 2 t. Vol. 2. Kyiv [in Ukrainian].
- Ukrainski narodni kazky [Ukrainian Folk Tales]. (2004). Uporiad., peredmova Mykoly Dmytrenka. Kyiv: Vydavets Mykola Dmytrenko [in Ukrainian].
- Ukrainski narodni kazky [Ukrainian Folk Tales]. (1988). Uporiad. i peredm. L. F. Dunaievskoi. Kyiv: Veselka [in Ukrainian].
- Ukrainski narodni pisni [Ukrainian folk songs]. (2006). Pidibrala i vporiad. M. I. Prevarska. Kyiv: Veles [in Ukrainian].
- Ukrainski narodni zahadky [Ukrainian folk riddles]. (1963). Uporiad. I. Huryna. Lviv [in Ukrainian].
- Zahnitko, A. P., & Shchukina I. A. (2008). Velykyi tлумachnyi slovnyk. Ukrainska mova [Comprehensive Explanatory Dictionary. Ukrainian Language]. Donetsk: TOV VKF «BAO» [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.02.2026 р.

Прийнято до друку 28.02.2026 р.

Рецензент – канд. філол. наук, доц. Карлова Н. М.

Дата публікації статті: 10.05.2026 р.